Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ЕРА, 30 ИЮНЬ, 1988 ШУ. ★ № 78 (7581). ★ Мах 3 кеп.

Иштта, апрелал тIехьарча хана керттера политически итог—деррига общественни хьал хувцадалар, эргалоний идеяшта е йолаяь материализаци, перестройка яра бола парте никъ советски халкъо тIехь-тIехьагIа чIоагIагIа хьаллоацаш хилар.

КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦИ ИНФОРМАЦИОННИ ХОАМ

1988 шера 28 июне Москве, съездий Кремлевски Двореце гIулакхацарча хьале, ленински традицей хьисапе ший болх дIаболабир Советски Союза Коммунистически парте XIX Ерригсоюзни конференце.

Хьалха хинначуннен цуннен юкъе 47 шу деннад. КПСС ЦК решенегIа гулъяь XIX Ерригсоюзни партийни конференци вIашагIкхийттай перестройка хувцамий этапе парте а мехка а вахаре чIоагIа лоархIам болча дешашта: миштай перестройка хьалхара итогаш, цун наькъа тIа латта новкъарленаш дIаяхара фу де деза, революционни эргалоний процесс юхаерзаргйоацаш мишта ергья, яхача дешашта жоп дала, аьнна.

Конференци хилалехьа хьалха КПСС ЦК Тезисех беркате, гуччахьара дискуссеш йир. Уж ювцаш коммунисташ а парте боацараш а советски общество дIахо кхотаяра, консолидаци яра, перестройка кIоаргъяра тIаерзаяь дукха конструктивни предложенеш критически замечанеши яьй.

Iуйрийна 10 сахьат даьннад. Делегаташа тIоараш а тохаш тIаэц зале хьачубаьнна КПСС ЦК Политбюро членаш новкъостий М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев.

КПСС Центральни Комитета тIадилларах конференци хьайнйллар КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева. Цо делегацей викалий совета цIерагIа съезде хоржачул кIезигагIа а хоржаш, дуккхалга диллача — 112 сагах конференце президиум харжарах йола предложени елар. Предложени массаварг раьза а волаш тIаэц.

Конференце иштта, парте юкъарча конференце бахийта лаьрхIа делегаташ хоржалга чакхдаьнначул тIехьагIа, цу лакхача балха тIа хержача делегата В. И. Вяляса — Эстоне Компарте ЦК хьалхарча секретара мандат дIадаларах йола предложени тIаэц.

ТIаккха массаварг раьза а волаш, кхыйола конференце кулгалдара органаш — секретариат, радакционни а мандатни а комиссеш вIашагIйохк.

Председателал деча — Политбюро члена, КПСС ЦК секретара Е. К. Лигачева хьакхайкайир КПСС ЦК июньски (1987 ш.) Пленуме чIоагIъяь конференце ден порядок:

1. КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярах, шийтталагIча пятилетка хьалхарча ахнен керттерча итогех перестройка процесс кIоаргъяра долча партийни организацей декхарехи.

2. Парте а общества а вахаре дIахо демократизаци яра де дезарех.

Ден порядоки конференце регламенти чIоагIъю, ден повестка дувца оттадаь хьалхара а, иштта шоллагIа а дешаш чулоацаш цхьа доклад е, аьнна, енна предложени тIаэц.

XIX Ерригсоюзни партийни конференцега КПСС Центральни Комитета доклад яра дош лу КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачевна.

«КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кIоаргъяра декхарехи» йолча М. С. Горбачева докладага делегаташа чIоагIа теркам тIабахийта ла а дийгIар, дуккхаза тIоараш а детташ дIайнхьар из.

Политбюро члена, КПСС ЦК секретара А. Н. Яковлева председателал а деш, хиннача сайрийнарча заседане, конференце доакъашхой доклад ювца болабелар.

Пренешка къамаьл дир новкъосташа: В. В. Бакатина — КПСС Кемеровски обкома хьалхарча секретара, Д. К. Моторне — Херсонски областа Кирова цIерагIча колхоза председатела, Г. В. Колбина — Казахстана Компарте ЦК хьалхарча секретара, В. К. Белянинова — КПСС Московски горкома секретара, Л. И. Абалкина — СССР Iилмай Академе экономика Института директора, Е. И. Чазова — СССР унахцIено лораяра министра, А. М. Масалиева — Киргизе Компарте ЦК хьалхарча секретара.

РЕВОЛЮЦИОННИ ЭРГАЛОНИЙ НАЬКЪАГIА

КПСС XIX Ерригсоюзни конференце болх дIаболабаьб

28 июне Iуйрийна 10 сахьат даьлча съездий Кремлевски Двореце ший болх дIаболабир Советски Союза Коммунистически парте XIX Ерригсоюзни конференце. Зале багIараша тIоараш а тохаш моаршал хоатт КПСС ЦК Политбюро членашка **М. С. Горбачевга, В. И. Воротниковга, А. А. Громыкога, Л. Н. Зайковга, Е. К. Лигачевга, В. П. Никоновга, Н. И. Рыжковга, Н. Н. Слюньковга, М. С. Соломенцевга, В. М. Чебриковга, Э. А. Шеварднадзега, В. В. Щербицкега, А. Н. Яковлевга.**

Конференци хьаеллаш **М. С. Горбачева** аьлар:

Вай КПСС XIX Ерригсоюзни конференце пхи эзар делегат хержав. Конференце хьавенав 4 эзари 991-и делегат. Вожаш цхьацца тайпара бехказло йолаш бахьанех ца боагIаш бисаб. Советски Союза Коммунистически парте Центральни Комитета тIадилларах аз дIакхайкаду Советски Союза Коммунистически парте XIX Ерригсоюзни конференци хьайийллалга.

Вай президиум, секретариат, редакционнии мандатнии комиссеш харжа еза. Селхан заседани яьй делегацей викалий совета. Цар цу органий составех йола предложенеш отта а яь, вай хьажара хьачуеннай. Боккха бехктокхам тIабуллача конференце низага хьежжа вай дукха болх бе беза, конференце дукхагIа гIулакхацара хьал хилийта хьажа деза.

Делегаташа 112 сагах латта конференце президиум хорж.

Новкъостий, дIахо дувц М. С. Горбачева, оаш теркам тIаэза хургба президиума состава, Эстонскичунгара дIаиккхача, ерригача республикански партийни организацей секретараш юкъебоагIалга, хIана аьлча, новкъост Вяляс Эстоне Компарте ЦК хьалхара секретаралла, конференце бахийта лаьрхIа делегаташ белгалбаьчул тIехьагIа хержав. Оаха селхан дага а даьнна шо хьажара е предложенилу — из де вай бокъо я: вай ерригача парторганизацей викалаш хургболаш, новкъоста Вяляса мандат дIадалар. Вай шуца из бокъо йолаш да.

В. И. Вяляс массаварг раьза а волаш делегатал а конференце президиума членал а хорж.

ТIаккха секретариата, редакционнии мандатнии комиссей составаш вIашагIйохка болабелар. Председателал деш волча **Е. К. Лигачева** хоам бир, делегацей викалий совета секретариат 27 сагах харжа, аьнна, рекомендаци яларах.

Делегаташа массаварг а раьза волаш конференце секретариата состав, редакционни комисси, мандатни комисси хорж.

Делегаташа чIоагIъю укх тайпара ден порядок:

Парте XXVII съезда решенеш кхоачашъярах, 12-ча пятилетка хьалхарча ахнен керттерча итогехи перестройка процесс кIоаргъяра долча партийни организацей декхарехи.

Парте а общества а вахара дIахо демократизаци яра де дезарех.

Иштта хоам бу, Центральни Комитета укх конференце ден повестке дувца оттадаь хьалхара а, иштта шоллагIа а дешаш чулоацаш цхьа доклад яр нийсагIа лоархIаш хиларах.

Конференце порядоки регламенти массаварг раьза а волаш чIоагIъю.

XIX Ерригсоюзни партийни конференцега КПСС Центральни Комитета доклад яра дош лу КПСС ЦК Генеральни секретара **М. С. Горбачевна.**

«КПСС XXVII съезда решенеш кхоачашъярахи перестройка кIоаргъяра декхарехи» йолча М. С. Горбачева докладага чIоагIа теркам тIабахийта ла а дийгIар, дуккхаза тIоараш а детташ дIайнхьар из.

ТIаккха конференце дискуссеш дIайолаелар.

(ТАСС).

КОНФЕРЕНЦЕ КУЛГАЛДАРА ОРГАНАШ

ПРЕЗИДИУМ

Абрамян О. О.
Абросов П. А.
Августинович Е. И.
Аннушкина Р. А.
Арутюнян С. Г.
Ауельбеков Е. Н.
Афанасьев В. Г.
Ахромеев С. Ф.
Бакатин В. В.
Бакланов О. Д.
Бирюкова А. П.
Бобыкин Л. Ф.
Богомяков Г. П.
Бойко О. М.
Бородин П. Д.
Васильев И. А.
Везиров А.-Р. Х.
Воробьев Н. Н.
Воротников В. И.
Восколупова Н. И.
Вяляс В. И.
Геллерт Н. В.
Герасимов А. Н.
Горбачев М. С.
Громыко А. А.
Гроссу С. К.
Гулова З. С.
Демичев П. Н.
Добрынин А. Ф.
Долгих В. И.
Дроздецкий Е. И.
Елисеев А. С.
Жалнмас П. Б.
Зайков Л. Н.
Ибрагимов Г. Р.
Иванова Г. Д.
Ивашко В. А.
Илизаров Г. А.
Кабандзе В. П.
Калашников В. И.
Капитонов И. В.
Карпов В. В.
Колбин Г. В.
Колесников Б. И.
Колпаков С. В.
Корзюк А. Т.
Королев А. М.
Красненкова В. Ф.
Кужильный А. В.
Кулыбеков Е.
Лавров К. Ю.
Лигачев Е. К.
Лизичев А. Д.
Литауниеце М. П.
Лукьянов А. И.
Мальков Н. И.
Манаенков Ю. А.
Манякин С. И.
Марчук Г. И.
Масалиев А. М.
Масик К. И.
Маслюков Ю. Д.
Махкамов К.
Медведев В. А.
Меркулова Г. В.
Месяц В. К.
Метонидзе Г. А.
Мироненко В. И.
Мураховский В. С.
Никонов В. П.
Нишанов Р. Н.
Ниязов С. А.
Нургельдыев А.
Орлов В. П.
Осинин Ю. П.
Осминин С. А.
Патиашвили Д. И.
Патон Б. Е.
Полозков И. К.
Попов Ф. В.
Постников В. И.
Пуго Б. К.
Пухова З. П.
Рабдаев Г. Л.
Разумовский Г. П.
Ромазан И. Х.
Рыжков Н. И.
Саар В. А.
Сафронов С. Д.
Сидорейко В. Л.
Слюньков Н. Н.
Смирнов В. П.
Соколов Е. Е.
Соловьев Ю. Ф.
Соломенцев М. С.
Сонгайла Р.-Б. И.
Стародубцев В. А.
Строев Е. С.
Талызин Н. В.
Травкин Н. И.
Усманов Г. И.
Уткин В. Ф.
Хабибуллин Р. Х.
Хлебушкина А. П.
Чебриков В. М.
Чурсина М. А.
Шалаев С. А.
Шеварднадзе Э. А.
Шуляк Е. А.
Щербицкий В. В.
Ягодин Г. А.
Язов Д. Т.
Яковлев А. Н.
Масол В. А.
Нестеренко С. М.
Петров К. Г.
Погорелов Ю. Н.
Примаков Е. М.
Светличный Н. И.
Соломин В. И.
Ульянов М. А.
Хомяков А. А.
Черный А. К.
Шевцова Р. М.
Шенин О. С.

СЕКРЕТАРИАТ

Аннщев В. П.
Баталин Ю. П.
Болдин В. И.
Браков Е. А.
Браусова Г. А.
Велихов Е. П.
Владимиров Б. Г.
Власов А. В.
Володин Б. М.
Воробьев И. Л.
Галдеев А. И.
Загребаева К. Н.
Ковалев М. В.
Коноплев Б. В.
Мартин Я. Ю.

РЕДАКЦИОННИ КОМИССИ

Аксенов А. Н.
Арбатов Г. А.
Васнецов А. В.
Вологжин В. М.
Грищенко П. С.
Зоркальцев В. И.
Игрунов Н. С.
Калдарбекова А.
Кадин И. П.
Камалиденов З.
Клауцен А. П.
Куликов В. Г.
Купцов В. А.
Лаптев И. Д.
Лосев С. А.
Мхитарян Г. М.
Нестерюк А. Ф.
Пономарев А. Ф.
Ревенко Г. И.
Скляров Ю. А.
Сухорученкова Г. Ф.
Терешкова В. В.
Харламов А. П.
Шаколина Л. Ф.
Шаповалов О. Б.
Шарин Л. В.
Щербина Б. Е.

МАНДАТНИ КОМИССИ

Басанов Б. М.
Беляков Ю. А.
Биккенин Н. Б.
Болдырев И. С.
Боровик Г. А.
Браун А. Г.
Гагаров Д. Н.
Гуламов Р.
Дадов Х. А.
Залецкас К. В.
Кабасин Г. С.
Кавун В. М.
Камай А. С.
Каменцев В. М.
Катык С. А.
Князюк М. А.
Коваленко Л. А.
Кожахметов И.
Колесников В. Г.
Коптюг В. А.
Кубашев С.
Кузнецова С. А.
Литвинцев Ю. И.
Лушев П. Г.
Мурашова А. В.
Никольский Б. В.
Осиновский Н. П.
Плетнева В. Н.
Разумов Е. З.
Разумовский Г. П.
Силаев И. С.
Соломин Ю. М.
Степанов В. С.
Сулейманов С. М.
Таразевич Г. С.
Титаренко А. А.
Тодоров П. П.
Уланов Г. И.
Филиппова П. Е.
Фомин Б. И.
Хабибуллаев П.
Хачатрян В. Х.
Юсупов М. Ю.

КПСС XXVII СЪЕЗДА РЕШЕНЕШ КХОАЧАШЪЯРАХИ ПЕРЕСТРОЙКА КIОАРГЪЯРА ДЕКХАРЕХИ

КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 шера 28 июне КПСС XIX Ерригсоюзни конференце яь доклад

Новкъостий делегаташ!

Вай мехка парте инициативагIа а цо кулгал деш а дIайолаяь революционни перестройка мишта кIоаргъергъя, юхаерзае йиш йоацаш мишта хулийтаргъя, — из овлангара дош латт вайна XIX Ерригсоюзни партийни конференце делегаташта хьалхашка.

Из дош вахаро ше оттадаьд. Из шерра дувц парте а халкъо а. ХIаьта цунна вай нийса жоп даларах тийша хургда партена советски общество дегIакхувлара кердача этапе политически авангарда лоархIам кхоачашбулургба е бац.

Вай вахарера тIеххьарча кхаь шерах, хувцамий шераш да ала йиш я. Парте а къахьегамхой а низашца мехка экономически, социальни, духовни сферашка хулаш латта кризис юхасоцае мегад. Обществана хIанз дика довз, кхетаду ший дIадахар, таханардар, хургдар. Хаьддача социально - экономически программашца йоаржаяь перестройка политика миллионий практически гIулакх хулаш латт. Цунца да мехка политически хьала маIан.

Вайна гу, общество мишта тохаеннай. Дукхача тайпара, теркам тIаозаш, дIаьхегIа хиннад мехка духовни вахар. Укх ханналца е цхьан оагIорахьара мара тIа ца эцаш, е вIалла хьоаха ца еш хинна К. Маркса, В. И. Ленина дукхха идеяш юха керда ешаш я. Догматизмаца къовсам лоаттабеш хьакхолл Iилман, гуманни социализма творчески юхьиг.

Наха кхетабаьб шоай бехктокхам, уж апатех а хийрбаларах а мукъабоалаш латт. Эргалоний михо халкъа нравственни унахцIено чIоагIъеш латт. Демократизаце уйлай, эмоце, инициативай низ бола тоатол мукъадаькхад. Бакъдари гласности чIоагIъяро общественни атмосфера цIенъю, наьха дегаш ураоттаду, сакхетам мукъабоаккх, хьинаре къахьегара стимулировани ю.

Из, новкъостий, вай халкъа деррига нийсдар. дикадар юкъеэза йола сийрда, теркам тIаозаш йола процесс я. Революционни эргалоний низаш вIашагIкхеташ доагIа. Нах тийшаб перестройках, цар дIадех лорзагIа ца доалаш дIахьалхашка ухилга, духхьал дIахьалхашка ухилга.

Лакха сакхетами организованности хилар хьахьокх болхлой класса. Вай вахара ший тайпара, керда, чоалхане дар юкъедара процессе цо юха а ший тIехдика политически а моральни а оамалаш хьагойт, гIулакхашца боккъонца гражданственни, паччахьалкхен хьисапе кхеталга хьахьокх, къахьегамца хьагойт ше перестройка хьаллоацилга. Болхлой класса цу позице партена бIубенна революционни хувцамаш де таро лу.

Из ахархоша чIоагIача безамца тIаийцар. Колхозхой съездо хьахьекхар цун геттара дукха перестроечни низ болга. Юрта боахаме перестройка тIехьабараша балха майра керда формаш юкъекхувл, Iилмах эффективни технологех пайда ийбу, хIама тахка, лаха, хIаьтта фухха хуле а кердадар бахьан долаш из де гIерта, ше а даймехка хьал-таро бахьан долаш а беррига низ дIабохийташ, бехктокхаме, говза болх бе кийча хилар хьахьокх.

Перестройка бакъйир интеллигенце общественни хувцамашцара хьахоалуш йолча социальни дог цIеналахи, цун эшача гIо де кийча хиларахи йола массанена а йовза Ленински положени. Цо дег тIара хьаллаьцар перестройка биззача боараме гIулакх де общества интеллектуальни, духовни потенциал оттаяра бола парте тIахьехам. Интеллигенце дег тIара хьаллаьцар XXVII съезда енна бакъдолчун урок. ТIеххьарча кхаь шера яь партийни решенеш цо кIоарга кхета а еш тIаийцар.

Иштта апрелал тIехьарча хана керттера политически итог — деррига общественни хьал хувцадалар, эргалоний идеяшта е йолаяь материализаци, перестройка яра бола парте никъ советски халкъо тIехь-тIехьагIа чIоагIагIа хьаллоацаш хилар.

Массанахьа, биззача боараме, дикагIча оагIорахьа хувцамаш хулаш латт, революционни хувцамаш юхадерза йиш йоацача хьисапе дийрзад яхилга дий-те из?

Ма дарра аьлча, дац. Нагахьа санна вай бакъдолчун тIа латта лаьрхIа дале, духхьал дIаала деза: новкъостий, уж хувцамаш хIанз а хиннадац. Вайна хIанз а юхаувзара кIоаргара бахьанаш эшаде мегадац, массанахьа а юкъейоалаяьяц, хIаьта цхьайолча моттигашка вIалла вIашатIехьяьхаяц эргалоний механизмаш. ХIанз а дуккхача партийни организацей дееспособность перестройка декхарий боарам тIа яц. Вай дегIаухача керда, дика хувцамаш эш, хIаьта цо дIадех кардинальни решенеш елга, хьинарера, инициативни гIулакхаш чакхдоахилга.

Тахан вайна хьалхашка дукха чоалхане дешаш да. Цхьабакъда, малагIа да царех керттера дар? КПСС ЦК-с лерхачогIа, цу тайпарча дешах да вай политически системана реформа йир.

Центральни Комитета конференцена йолча Тезисашка ший никъ белгалбаьб. Цига дерригнена кийча жоп тела, аьнна, декхар хьалхашка оттадаьдацар. Оаха лаьрхIадар наха уж ювцача хана конференце теркалъе йиш хургйола керда идеяш, предложенеш хьалхайоахаргхилар. ХIаьта, тIаккха цун решенеш ерригача партеи халкъен коллективни кхоллама боккъонца бола хьокхам хургба.

Цу тайпара, вай конференце политически лерхIар — Iоаьча опытах ког гIортолга а еш, ленински традицешка хьежжа ЦК апрельски Пленум а КПСС XXVII съезд а хинначул тIехьагIарча хана массе а оагIорахьара критически уйла елга, даим дегIакхувлара, перестройка юкъагIйоаккхаргйоацаш хилийтара Iалашо ергйола стратеги йIаьхегIа елга, вай хувцамий тактика хаьдда хулийталга, балха наькъаш, формаш, методаш белгалъйоахилга.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

КПСС ЦК ГЕНЕРАЛЬНИ СЕКРЕТАРА М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 ШЕРА 28 ИЮНЕ КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦЕ ЯЬ ДОКЛАД

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

I. ДЕГIА А ЙОАЛАЕ КIОАРГ А Е ПЕРЕСТРОЙКА

1. КарагIдаьнначун самокритично мах бе

Новкъостий! Революционни эргалоний процесс кхы а кIоаргагIа юкъейоагIаш латт вай вахарера керттерча сферана — экономикана.

Вай дIадоладаьд халкъа боахама доалдара системе кIоарга, ший лерхIарашкеи масштабашкеи диллача бокъонца радикальни реформа елга. Экономика юххьанцара звеньей дикка доккхагIдола дакъа Паччахьалкхен предприятех долча Законага хьежжа йиззача хозрасчетеи шоаш шоашта финансировани яреи принципаш караерзаеш да. Дукха ха йоацаш тIаийца СССР кооперацех долча Закона мехка экономика йоккха кооперативни сектор хьаяра, халкъа боахама ерригача сферашка кооперацe тайп-тайпара формаш шерра юкъекхувлара бола никъ хьабелл.

Общественни доалахьен совленаш сага ший хьашташца, цо хьадечунца, ше да а хеташ гIулакх леладарца, граждански дог-уйла чIоагIъярца вIашагIхотта таро луш йолча подряда, аренда кIийлен тIа къахьегаме, производства чурча отношенешка перестройка дIайолаеннай. Хоалуш импульс еннай индивидуальни къахьегама деятельность дегIакхувларо а.

Халкъа боахамеи социальни сфереи керттерча доакъошка перестройка лостам белгалбаьккха, вахаре кхоачашъеш йола цхьайола йоккхий принципиальни маIан дола решенеш тIаийцай.

Экономика тIехь-тIехьагIа низ болаш латт. ДIадахача шера эггара хьалха дерригa къаман дохода тIакхийтар къахьегама овсарле лакхъяра чотагIа кхийттад. Къахьегамхой реальни доходаш юха а дегIааха йолаеннай: укх пятилетка шин шера бахача нахах цхьан сага лаьрхIача 4,6 процент лакхъеннай.

ЦхьайтталагIча пятилеткаца нийсдича хIара шера 15 миллион квадратни метр дукхагIа чуIе фусамаш хьалъю. Вай цIенхаштта дIадоладаьд халкъа дешаре, унахцIено лораеча реорганизаци елга. ХIанз бераш дукхагIа ду, кIезигагIа дов, из дукхагIча даькъе корта бохабу малараш мелара, алкоголизма духьала лоаттабеча къовсамца дувза доагIа.

Укх шера а дегIаахаро социально-экономически хьал тоадара йола тенденци тIаийцай. Къаман доход, планах лаьрхIа хинначул сихагIа дегIайоагIа, материальни производстве болх бераш абсолютно кIезиг а беш.

Халкъа боахаме эша товараш арахецалга геттара сиххача темпашца дегIаух, хIаьта цо товарооборота боарама пхи бетта задани кхоачашъе таро еннай. Кхачан продукташи кхачан доаца товараши дIадахача шера цу ханаца нийсдича 5,9 процент дукхагIа дехкад. Бахача наха бытови гIулакх дара боарам 13,5 процент дегIабеннаб.

ЧуIе фусамаш а социально-бытови объекташ а сихагIа хьалъю. Квартираши цIеноши 6 процент дукхагIа хьалдаьд, юкъара дешара школаш — 22 процент, деша даха ха йоацача берий учрежденеш, клубаш, культура ЦIенощ — кхозза гаргга дукхагIа, больницаш — 2-зза.

Из дерригa а — перестройка луш дола беркат. Цхьабакъда, вай новкъостий, самокритични хила, дерригача дикагIча оагIорахьа хулача хувцамашца экономике гIулакхий хьал ледара хувцалулга, къаьстта, бухсоццаш хьахулачунга — халкъа вахара боарамга диллача — къьгга бIаргаго декхарийла да.

Бахьанаш малагIаш да?

Новкъостий гуччахьа дIаала деза: вай дIадахача сеца лаьттача шерий деформаце кIоаргаленеи халонеи боаггIа мах баь бац. Духхьал вайна дуккхадар хацар, хIаьта хIанз бIаргагу вайна: экономика тайп-тайпара сферашкара хьал хьалха хийттачул цIенхаштта вогIагIа долга.

Ситуаци мел цIенхаштта хиннай гуш да, цхьадолча даькъе мехка финансови хьалца. Дуккхача шерашка паччахьалкхен бюджета расходаш доходел сихагIа дегIаухар. Бюджетни дефицито рынкана Iоткъам бу, сома а дерригача ахчан а чIоагIал йохаю, инфляционни процессаш хьакхолл.

Сона хетачогIа, дIаяхача ханара гIалатех, къахьача урокех дувцаш, хьалха хиннача́ргара хьадехачул кIезигагIа а доацаш, воашкара кхы а цIенхаштагIа а принципиальнегIа а хьадеха деза, тIеххьарча кхаь шера баьча балха толамашта анализ яь ца Iеш гIалаташта, урокашта, перестройка йолча хана даьча гIалаташта, кхоачамбоацарашта анализ е еза. Цунга хьежача самокритично ала йиш я: укх кхаь шера перестройка керттерча лостамашка даьчул тоъал дукхагIа де вIаштIехьдар вай, аьнна, керттерча даькъе, вай экономика эффективность лакхъяра а цун бухсоццаш хьахулар тоадар а долаш.

Ер еций факт, мехка тахан а къаман дохода цхьан единицага диллача тоъал дукхагIа дIаухийт доагор, электроэнерги, металл. Цигара хьайоагIа — уж дукха хьаечара ресурсий дефицит, цо бийдала а доагора-энергетически базана а керд-керда дола рузкъа дIахьежаде дезача оттаду вай.

Цу харцахьарча гонна юкъера арадалара духьа Iилма-технически прогресс сихъяра, вай берригача халкъа боахама реконструкци яра хоадам бу услови санна, вай дIадоладаьд даймехка машиностроенена овлангара модернизаци елга. Цох ала йиш я, из тайпа кхы ца хинна программа. Цо дIадех ординарни доаца низаш. Духхьал машиностроене дийха ца Iеш, химически промышленносте, металлурге, кхыча доакъошка, иштта Iилман тохкамий а разработкай а сфере а. Болх дIаболабаьб укхаза, бакъда, оттадаьча декхарий масштабашка хьежжа бац из хIанз а, эсала бу, къаьстта микроэлектроника, компьютерни техника, прогрессивни материалаш хьаяр санна долча авангардни лостамашка а беш. Эггара хьалха цу гIулакха бехктокхаме яраш я машинашъяра даькъера СССР Министрий Совета бюрои Iилман техникаи даькъера СССР Паччахьалкхен Комитети, отрасла кулгалду кадраш. ХIаьта, бIаргча хьайийцача мела чакхдоах экономике хулаш латта структурни хувцамаш а. ХIаьта из фу яхилга да аьлча, из да хьалхагIа хьаIайна хинна дукхагIйола проблемаш хIанз а тIехь юсаш йолга. ХIаьта из а экономикана кулгалдара хIанзара наькъаш хьахьокхар ма-дий.

Иштта, кхы цхьаькха а. ЦК июньски Пленуме, шоана дагадоагIаш ма хиллара, дийцадар кхоачашдинза даргдоаца халкъа хьашташ ма могга диззагIа кхоачашдарца цхьана а дувзаш, йIаьххача юкъа дола стратегически де лерхIараш чакхдаха дезаш хиларах. Структурни перестройка, радикальни экономически реформа — керттера процессаш. Уж чакхъяхара эшаргъя ха, дукхагIа низаши средстваши. Уж декхараш кхоачаш а деш, цу юкъа ца гоаеш кхоачашъе езаргъя вай халкъа хьал-таро айяра даькъера тIехьатетта йиш йоаца проблемаш а. Из никъ бизза бувзабенна ба вай дегIаахара социальни лостам чIоагIбара даькъерча парте XXVII съезда установкашца.

Мишта кхоачашду уж декхараш?

Кхачан программагара дIаволалургва со, хIана аьлча, хетаргахьа, вай общества вахарера эггара саготагIа хIама, эггара ирагIйола проблема из йоландаь.

Белгталара хувцамаш долаш да укхаза. Бакъда, вайна кхоачамболаш дац уж. Долчча тайпара аьлча, кхачан продукташ алсамйоахача вайна карагIдаьннар дукхагIча даькъе дIадахад баха нах бебарца дувзаденнача эшарашца уж Iалашбарга. ХIаьта из да, новкъостий, кхачан продуктай ресурсаш алсамъяхара кхыча тайпара, лакхагIйола темпаш вайна эшаш йолга. Кхачан проблема кхоачашъелга дIаьхденна хиларца тардала е моральни а е политически а бокъо йолаш дац вай.

Нийса хаттар отт: ишттал йIаьхача юкъа аьттув хIана балац вай укхаза дIахо аха. Дувцилге а йоацаш, дукхагIдолча бахьаний овлаш хьадоагIа юрт дегIакхувлара кIийленаш цIенхаштта йохаяьча дуккхача хана денз. Цхьабакъда, цу гIулакхо вIалла а бехказъяхац юрта боахаме хIанз ювлийташ йола ледарлонаш. Хетаргахьа, дерригa шодаш хьадаьста а даьннад, колхозашта а совхозашта а, районашта, областашта, республикашта ма могга шерра бокъонаш еннай лаьтташцара йоалеи хьайбайи продукци кийчъелга алсамдаккхара, бакъда, вай сатувсаш дар хIанз хьахулаш-м дац. Цул совгIа, тIеххьарча ханара дукхагIйола решенеш тIанийслу хIама кхетадеш ца хилара, уж кхоачашъеча мелал ювлийтара, тайп-тайпарча бюрократически духьаленашта, хIаьта укхаза кердача тайпара болх бе духхьал ловш ца хилара.

Цу тайпара вывод нийса хилара тешал ду Iалама-экономически хьалаш цхьатарра долча дуккхача регионий балхах хьахулаш дар а тIехь эргаш хиларо. ГIулакх хьинаре хьаллувцача, кердача таронех бокъонца пайда ийбеча моттигашка холуш тоалуш доагIа хьал. Хьаэцал оаш Белоруссии, Литва, Алтайски край, Белгородски, Волгоградски, Житомирски, Липецки, Орловски, Хмельницки, Целиноградски областаш. Укхаза хадданза дегIаух хьайбай продукташ йоахалга, хIаьта цо таро еннай продовольствеца Iалашделга холуш тоаде.

ХIаьта баха нах кхачанца Iалашбелга тоаде хIана мегад Белгородски областе, цунца цхьана хIана даьдац из лоаллахарча Курски областе? Торговле дулх, шура, баьцадаараш лулга алсам хIана даьккхад Целиноградски областерча юртий къахьегамхоша, хIаьта Къулбаседа-Казахстански а цхьайолча кхыча лоаллахарча обалсташка а из де хIана мегадац?

Цу тайпара масалаш, новкъостий, долаш да, оалаш ма хиллара, массанахьа а. Цул совгIа Вологодски, Калининградски, Кировоградски, Кургански, Ярославски областашка, Калмыцки автономни республике-м моттигаш нийсъялийтай дукхайола юртбоахама продукташ йоахалга лаьгIдеш а. Цхьан метте латтара явленеш хIанз а йолаш я Узбекистана, Молдаве, Закавказья республикай юрта боахаме. Долче, гIулакх кхоачашдарца, кулгалхой компетентностаца, кердача тайпара боахам лелабе ховш хиларца ювзаенна я дуккхачун кIийле.

ХетачогIа, кхачанцара гIулакх тоадара наькъаш лехилга дIаходахьа деза массанахьа а, хьал хувца ца луча е эсала тоалуча областашкеи республикашкеи эггара хьалха а хьош. ХIаьта дерригача халкъа дакъа а лоацаш, кхоачашде деза из — юрта боахама хьала кIоарга анализ яра кIийлен тIа.

Сенна тIабахийта хила беза теркам? Опыто хьагойт кхоачамхиллал кхачан продукташ хиларга бода лоацагIеи тешшамегIеи никъ — къахьегам вIаштIехьбаккхараи цунна стимулировани яраи арендни а кхыйола а эффективни формаш шерра а массайолча моттигашка а юкъейоалаелга. Из — хIанзарча ханарча аграрни политика керттера звено.

Арендни подрядни коллективай балха итогаша хьахьекхад тоъал лоацдача ханашка сихха урожайность а хьайбай продуктивность а айе, къахьегама овсарле лакхъе, довр кIезигде а дикагIйола продукташ яла а йиш йолга. Духхьал цу опыта, новкъостий, чудоагIаш а да керттерча хаттара луш дола жоп: малагIча юкъа къоастаергъя вай мехка кхачан проблема. Дерригa а тийша да наьха безам а болийташ, арендни подрядни коллективай болх вай вIаштIехьбаккхара сухалах, цу процесса юрта къахьегамхой шерра юкъеозарах, ахархочох лаьттан визза да варах.

Кхетадеш да, цунца цхьана дIахокххахьа беза вай юрта боахамеи кхачан промышленностеи материально-технически база чIоагIъяра тIаберзабаь никъ. Динза даргдоацаш дола хIама санна лоархIаш да юртабоахама продукци дIакхухьийтилга, лоаттаелгеи чакхйоахалгеи тоадара тIалеста дола гIулакхаш. Нагахьа санна ханнахьа хьувкъам чуэца, бахьа беззача дIабахьа, лорабе а чакхбаккха а, ший ханнахьа потребителага продукци дIакхоачае вайна моге кхайи фермайи продуктивноста хIанзарча боараме а тIехь 20 — 30 процент алсамдаккха йиш я кхачан продукташ нахага дакхоачалга.

Цу гуш йолча таронех пайда эца беза. Юртабоахама продукци чакхйоаккхалга, лоаттаелга а дIакхухьийталга а тоадара хьадда программа оттаяьй вай, хIаьта шийттталагIча пятилетка дисача шерашка а кхойтталагIча пятилетке а цу гIулакхага дIадахийтара хьакъоастадаьд 77 миллиард сом. Лоацдача юкъа хьал тIагIертта тоадара хIанз де дезар да гIулакх говза вIаштIехьдаккхар, цу ресурсех эффективно пайда эцар.

Кооперации шерра дегIакхувларо, боахама расчет, арендни подряд, къахьегам вIаштIехьбаккхараи цунна стимулировани яраи кхыйола прогрессивни формаш юкъекхувларо объективно дIадех агропромышленни комплекса доал деча даькъе овлангара денз хувцамаш де дезилга. Практико хьахьекхад районашкеи областашкеи хIанзарча тайпара йола агропромышленни органаш пайдане йоацилга. Хетаргахьа, дIахо аха деза вахаро хьийхача, тульски ахархой масалагIа, дуккхача районаша, областашеи республикашеи дIаболабаьча новкъа гIолла. Аз дувцар фуд аьлча, из да вIашагIтеха йола службаши доал дара органаши вIашагIйохкар духьа колхозаши совхозаши шоай лоIаме вIашагIкхеташ хилар. Юртарча къахьегамхошта дикагIа гу доалдаран гIулакх делга вIаштIехьдаккхаран шоашта малагIа формаш пайданегIа я.

ХIаьта советскии партийнии органий хьакъехьа дийцача, цар декхар да юрта перестройка еча, доал дара методаш овлангара денз хувцача гIулакха тIа гIо дари хьаллацари. ХIаьта гIулакха баргал етташ, кердачоа духьала латташ бола нах, колхозникий съезде дийца махиллара, тIагIертта новкъазара баха беза.

Иштта кхы цхьаькха цхьан лоархIамеча проблемах. Юрта боахаме моллагIа ресурсаш вай мелла а дIаахийтаяр, аьнна, царех хила доаггIар хьахургдац, нагахьа санна цун къахьегамеи бытеи хьалашта йоакхо ца йой. Къаьстта ала лов сона юрт социально дегIакхувларах. Укхаза юрта вахача сага кIезига декхар даллац обществага. Дуккхача районашка лохача боараме да юрта вахара, социально-культурни хьалаш, медицински гIулакх делга. Цу тIа дIатIатоха деза юртара цIенош эшшача тайпара хьал ца даьлга, энергеца Iалашо еча, бытовой техниках пайда ийбеча даькъе халонаш нийслулга, наькъий хьал во долга.

ЦIаккха ца хиннача тайпара, доккхий гIулакхаш чакхдоах карарча пятилетке юртара социальни сфера тоаяра даькъе. Эргалонаш яра йоккха программа кхоачашъеш латт, масала, Российски Нечерноземье санна йолча, мехка лоархIамегIча регионе а. Юрта къахьегамхошта укх гаргарча шерашке а дIагойта деза вахареи къахьегамеи хьалаш бокъонца хувцаденнилга. Из никъ тIа-тIа дIабахьа беза дIахо йодача хана а. Цу кIийлен тIара уйла е еза СССР Госпланои Госагропромои кхойтталагIча пятилетка план кийчъеча хана.

Лоацца аьлча, новкъостий, хIанзарча этапера аграрни политика маIан сенах латт аьлча, из латт духхьал керттера производственни отношенеш хувца езаш хиларах. Вай декхарийла да городаи юртаи юкъера экономически нийсхо хилар юхаметтаоттаде, подрядаи арендаи тайп-тайпара формаш дегIакхувларга гIолла колхозий а совхозий а потенциал массе тайпара хьагучаяккха, ахархо лаьттах къехкаш хилар дIадаккха, мичча бесса йолча командех лора а веш, цох визза лаьттан да ве, юртарча къахьегамхой вахара хьалаш кардинально хувца. Духхьал цу кIийлен тIа мара йиш яц агропромышленни производства эффективность айе, кхачанца Iалашо яра мехкара хьал овлангара денз тоаделга Iалашде.

Фусамий проблемах. Вай кхоачашде доладеннад Iальмате лоархIаме декхар — 2000 шерага кхоачаш къаьсттача квартираца е ший доалахьарча цIеношца практически хIара дезал Iалашбар. Цу гIуланха, ховш ма хиллара, хьалъе еза 35 миллион совгIа квартираши цIеноши. Фусамаш хьалъечара хьал дикагIча оагIорахьа хувцадала доладеннадале а, геттара хала долаш дус из хIанз а. Шера доах наха квартирашка хьежаш.

Цунца дувзаденна ординарни йоаца решенеш кхоачашъе деннад вай — холуш алсамъяьхай паччахьалкхен ресурсех, хIаьта иштта боахама расчетага яьннача къахьегама коллективай средствай чотагIа производственни гIишлош йола капитальни вложенеш кIезиг а еш, керда цIеноши квартираши хьалъяра масштабаш. Практически гIулакхаш чакхдаьхад кооперативнии наьха шоай доалахьареи цIенош хьалделга дегIадоаладара. Цар маIан сенах латт аьлча, из латт кооперативни квартира е шоай доалахьара цIа хилара наьха безам хьаллацарах. Из кхоачашдар духьа дIаяьхай гIишлоний боарамаштеи этажностаи йола ерригa запреташи ограниченеши.

Наха шоай къахьегама средствашца хьалдолда шоашта эшар, таханареи кхоанареи шоай эшараш теркал а деш. КIийле йолаш я, аьнна, хет сона, шоай чубаха квартираш тIехьенна дIаяла бокъо а хургйолаш гражданий паччахьалкхенгара эца йиш хилийтарах йола дуккха предложенеш.

Нах чубаха цIенош сихагIа хьалдара хьакъехьа тIанийца решенеш советски наха могаяьй. ГIулакх массанахьа дикагIча оагIорахьа хувцадала доладеннад, бакъда, хьахул керда проблемаш а. Лакхденнача эшарашта ма боаггIара бац гIишлон организацейи гIишлон материалий промышленностеи база дегIаяра боарам. Укхаза а дуккха хIама де деза областашка, краяшка, республикашка йолча ерригача таронех пайда а эцаш. Дуккха дар тийша да гIишлонхоштеи гIишлон материалий индустре предприятештеи вай хана эггара кердагIйола техникеи оборудованиий лоаттае езача машинашъерех а. Из дерригa де деза тIехьа а ца тетташ гIулакхаца.

Юххера а халкъа эша товараш кхоачамболаш хилийтарах, торговлии гIулакхаш ду сфереи дегIайоалаярах. Укхаза белгалдаьхача хувцамаша дIаяккхац керттера проблема — бахача наьха лакхлуча хIаманцара йолча таронал товараш хулгеи гIулакхаш делгеи тIехьадусаш хилар, из диккача даькъе хьахиннад из сфера а цунцара гIулакх а тесса дитарах.

Дуккха дар тийша да ейгача промышленноста балхах. Тахан вайга кхаьчар да, оалаш ма хиллара, дуккхача шерашка из дакъа дегIаухилга теркал ца деш хиларах хьахиннар. Цун предприятешкара яр тиша оборудовани я, кулгашца дукха хала къахьег. Из дерригa Iаткъ къахьегама овсарле лакхъяра, продукци дукха а дика а хилийтара, кадрай стабильноста. ХIанз деш да укхазара хьал тоадара дола гIулакхаш. Хьожаяьй дуккха средстваш. Предприятешта модернизаци ю даймехка а иштта импортни а оборудованех пайда эцаш.

Бакъда, кхыдола бахьанаш а да. Халкъа эша товараш хьаделга меллашха лакхлуш хилар дуккхача даькъе дашха доагIа вай экономически механизм нийсъянза хиларца, стимулаш эсала хиларца. ИIаьххача хана пайда эцаш дола товараш рынке лоаттаде декхарийла йолча союзни министерствайи ведомствайи дукхагIйолча предприятеша из декхар шоллагIча аргIанара лерхI, массе тайпа бахьанаш а доахаш из кхоачашдара кIалхарйовла гIерт.

Вай декхарийла да халкъа эша товараш хьаду хIанзара а низ бола а индустри хьае. Из ейгача промышленноста дена ца Iеш, потребительски товараш хьадда дукхагIа хьаде а лоаттаде а дезача оборонни заводашта, еза-йоккхача индустре предприятешта а доагIа. Дувцар дукхалах хинна ца Iеш, дикалах а да.

Товаращцеи деча гIулакхащцеи нах Iалашбара къаьстта бехктокхам моттигерча органий ба. Республикашкеи областашкеи кIезига дац рынок моттигерча таронийи чотагIа хьалийзара гIулакха тIехь бокъонца йолча инициативаи предпримчивостеи масалаш. Из иштта дале а дуккхача регионашка геттара чIоагIа я иждивенчески уйлаш, кхыметтел моттиге хийцца хьаде а мегаргдолча хIамай фондаш яха гIерталга. Иштта йола позици бехказа хила йиш яц хIанз кооперативнии индивидуальнии къахьегилга дегIаахара шерра таронаш хьайийллача хана Из ший ханнахьа кхетадаьчеи хиланза даргдоаца хьалаш хьахилийтачеи хьахиннар гуча гуш да, хьахул керда товараши гIулакх дара тайпаши. Из къоабалде мегаргдолаш а да.

Лоацца аьлча, наьха вахара хьашташ хьадеча цу гIукхацара отношени овлангара хувца езаш я центре а моттигашка а.

2. ЛеррагIа чакхъяккха радикальни экономически реформа

Новкъостий! Перестройка дIахьош хиларга хьожаш, къаьстта белгалдаккха деза радикальни экономически реформа мишта кхоачашъю, яха дош.

Предприятеш хозрасчетага, самофинансированега, шоаш шоашта доал дарга яларо коллективашка йиш хулийт шоай керда бокъонаш а бехктокхама атта боаца мухь а бокъонца хобала. Реформас хьалхара гIа мара боаккхаш беце а, боахам лелабара керда методаш хIанз караерзаеш мара еце а, уж дикача оагIорахьара холуш ла дуккха йола производственнии социальнии проблемаш кхоачашъеча, коллективашкарча дерригача хьале.

Укх шера кердача тайпара болх беча предприятеша продукци арахецара план кхоачашъяь ца Iеш, цIенхаштта тоадаьд шоай экономически хьокхамаш а. Из башха дика да.

Тахан керттера дар да реформа юххьанцарча этапа халонаш йовза Iомавар. Практико хьагучаьхар керда экономически механизм юхаувза проблемаш. Цхьадолча даькъе уж ювзаенна я цун ерригa элементаш хIанз а юкъеяхьанза хиларца, реформа чакхъяккха, оалаш ма хиллара, маршагIа, пятилетка дIахьоча хана плана структурни позицеш белгалъяь яьннача, къаьнара маьхаш, ресурсаш дIа-са нийсъяра хьалхара централизованни методаш юхе а юташ, эттача хьалашка вай доладенна хиларца.

Цунца дуккха дар доашхалургда. Дуккха дар, бакъда, дерригa-м дулургдац. Хьахинна халонаш диккача боараме хьаяьй боахам лелабара хьакъехьа сих летар дIа ца доалаш, экономикана доал дара Iомаяь командно-административни методаш дIа ца хецаш лорае гIерташ, доал деча болхлойх цхьабарий оагIонгахьара кердачоа духьале еш хиларца. ХIаьта цхьайолча моттигашка вай тIаотталу реформа маIан духхьала толхаде гIертара, керда формаш доал дара къаьнача чулоацамца хьалйиза гIертара. Массанахьа а министерствайи ведомствайи оагIонгахьара предприятеех долча Закона тIера бувл, цудухьа, боахамий дуккхача болхлоша дари деш ма хиллара, дизза кхоачаш дац из.

Духхьала из дувцаш я паччахьалкхен заказашта тIагIолла производства боарама хьакъехьа йинза яргIоацача заданей хьалхара система практически лораеш а юсаш укх шера планаш оттаяра опыт. Из цхьаккха а кхыдар дац боагIаш бола тIахьожам боацаш хиларагIа министерствашa шоай хьаштдар деш хиларах, хIаьта кхыметтел СССР Госпланеи Министрийи Совета массазарча органийи оагIонгахьара моттигаш хиларах хьахиннар мара.

ХIаьта паччахьалкхен заказашка гIолла потребителаша хоатташ йоаца продукци арахеца предприятеш оттаяр данне а магийта дагIац. Уж оттаю духхьала ца эша «вал» Iалашъяр духьа. Иштта йола диктат оттаяь хиннай юкъерчеи кагийчеи предприятей меттел, Уралмаш, Алтаймаш, чархий тягачаш арахеца Кургански завод, Бакински шинни завод санна йолча йоккхийча коллективай хьакъехьа а.

Ма дукха ба вайцига цун йозаленна «вала» тешшаме гIулакх дераш!

Дувца дезаш дий реформа маIгна из овлангара духьал хилар, вай экономика дIахо яха моттиг йоацача кхоачаяь доал дара методаш лораяра нийса хилар.

Хетаргахьа, хIанз массане а кхетадеш хила доагIа хьалха хинна порядкаш кхы хург ца хилар тIехьа тIайоагIача хана а. Иштта дале а, хIанз хозаш я предприяти планаца «тоIа ца йой», из экономически хьокхамаш тоаде гIортаргъяц, яха уйла. Цу уйланца цкъарчоа цхьа корта бола хIама да аьнна хеталу. Бакъда, реальни вахаро дувцар кхыдар да. Духхьала цхьа факт йоалаергъя аз.

Дуккхабараш кхерар предприятей бокъонаш шерьяро, директивни хьокхамаш готдаро планови хьокхамаш лохдаргеи пятилетка заданеш хувца езачеи отторгхиларах. Боккъалдар аьлча, йиззача хозрасчетага яьннача промышленни предприятей укх шера тIаийцача планий пайда контрольни цифрел 4,5 миллиард сом кIезигагIа хилар. Къаьнара методаш чIоагIа езаш болча цхьабараша из зедаларах гIадбаха кулгаш вIашкахьекхар: гой, духхьала экономически рычагашкеи стимулашкеи догдоахаш хила гIертаро гIулакх мича кхоачаду, яхаш.

ХIаьта практике мишта дIадоладелар гIулакх? Из доладелар иштта — укх шера пхе бетта цу предприятеша пайда бара планаш 2,5 миллиард сом тIеххкхоачашйир. Йиззача хозрасчета тIа болх беча къахьегама коллективашка тIаккхийтта пайда 12,8 процент хилар къаьнача тайпара болх беча предприятешка 10,2 процент мара ца хиннача. Цул совгIа, пайда дукхагIа баьб керттерча даькъе продукци яккхарга дIадодар лохдара, материальни затраташ кIезигъяра чотагIа.

Укх тIеххьарча хана вай экономикана из бухсоццаш хьахиннар, духхьала дIаргда аз, хьалха хинначоа вIалла тара дац. Теркам тIабахийта а массе оагIорахьа а уйла е доагIаш да из. Фу ала доагIа цу хьакъехьа? ГучогIа, экономически механизме хIанз а хьахиннаяц предприятеша йоккхагIа планови заданеш тIаэцара йола эффективни стимулаш. Цун уйла е еза. Бакъда, новкъостий, вайна-м юххера а лоархIаме да бухсоццаш хьахулар. Нагахьа санна боахама механизм болх беш яле, бухсоццаш реальни хулаш дар тоаделга Iалашдойя, тIаккха из да-кх вайна ма дарра эшар. Хьехам луш урок я! Цо, юххера а, хьалхьоае еза планови органаш планировани яра гIулакхашка хьадда цIаьхка а хьажа, «планаца тIатаIара» юкъмоттига дозал экономически рычагашкеи стимулашкеи яха.

Опыто хьахьокх, новкъостий, экономически реформа еш дола гIулакх КПСС ЦК-аи правительствaи оагIонгахьара хадданза теркам эшаш хилар. Дари де дезаш да паччахьалкхен заказа идея толхаяр тIехьагIа мара гуча ца далар. Хьачуиха хоамаш шоай ханнахьа а ма доаггIара лаьрхIа а дацар. ХIанз из гIалат дIадоаккхаш да. Касттaлашха хургья паччахьалкхен заказаш юкъедоаладара порядок йола лаьрххIа паччахьалкхен решенеш. Реформа юххьанцарча этапе къахьегама коллективайи доал дара органийи теркама юкъмоттиге хилар экономически нормативаш хьахилара дешаш а. Укхаза а министерствашии ведомствашии гIийртар предприятей хьакъехьара шоай диктаторски оамалаш лоаттае. Дуккха йола министерстваш, хьалха а санна, гIийртар дика болх беш йолча предприятешкара средстваш кIезига пайда лучарна дIахьожае йиш хулийта нормативаш увттае.

Хетаргахьа, тахан хозрасчетеи шийга дIадодар меттаоттадареи новкъа йоалача къахьегама коллективай тайп-тайпара дIайолаялара таронаш теркалйича средстваш иштта дIа-са екъар цхьадолча даькъе кхетадеш да.

Нормативий керттера декхар-м кхыдар ма дий — коллектива белха дикал моллагIча тайпара лакхъялара цун доходаш алсамъяхарца хестадеш хургдолаш, доходий бухсоццаш хьахулачунцара нийсса бувзам Iалашбелга. Иждивенчества, во болх а беш, къе доацаш даха таро хилара моллагIча, гуччахьарча е къайлагIарча формашца машар хила йиш яц вай. Новкъостий, вай психологенеи боахама практиканеи геттара чIоагIа чуенний уравниловка! Из, оалаш ма хиллара, наIарах аралелхаеше а, корагIа юха чугIерт.

Из санна йола проблема нийслу вайна алапен реформа еча а. Цун хьалхара результаташ дог доахилга йолаш санна да. Кердача хьалашка яьннача коллективашка къахьегама овсарле лакхъеннай, цунах лу алапи алсамдаьннад. Укхаза а тIехьашкайоалаш яц уравниловка. Дикача болхлошта дала а доагIаш, цар даьчох доагIар дIадала а лодырий, брак ерий, дер дайна леларий алапи лохде а бокъо еннача предприятеша цунах ледара пайда ийбу, цхьаннена а халахетар ма хуладалара, яхача принципагIа.

Къахьегама коллективай балхацара вай хIанз а дIаяьха даьннадац творчески, лакха овсарле йола, цхьайолча хана уникальни а къахьегама масал гойташ болча болхлошта, техникашта, инженерашта алапи искусственно кIезига хулийташ йола, сеца лаьттача ханах юхе йиса подходаш. Критически хьажа доагIа цу хьакъехьа йолча цхьайолча нормативни акташка а. ХIанз а дувца дезаш да-хьогI уравнительни тенденцеш овлангара цIенъяь дIаяхара эггара эффективнегIа бола никъ — къахьегама коллективий меттел, цар ерригача подразделеней а балха, хIара балха моттиге хозрасчета принципаш леррагIа вахара юкъейоалаяр болга?

Цхьалха аьлча, реформа болх бе йолалургъяц, цунах вай сатувсаш дола результаташ хьахургдац цхьаккха юхе ца вуташ, из хIара къахьегамхочун духхьал ший хьаштех ца хьокхалой, цун цIийх лета гIулакх а хинна дIа ца отте.

Радикальни экономически реформа магистральни лостамех цаI — кооперативни болам шерра дегIабоалабелга. Уж дешаш кхоачам хиллал кIоарга дийцад колхозхой съезде а, кооперацегIа дола Закон чIоагIдаьча Лакхехьарча Совета сессе а. Из дарца керттерча даькъе вай йистедаьккхад из мел мог дегIайоалаяра хиланза яргIоаца предпосылкаш хьакхоллилга. Кооперативни болам айбаро общества вахаре лоархIам боллаш йола дукха проблемаш къестаяра шерра таронаш хьаеллаш хилар теркалду Центральни Комитето.

Кооперации дегIайоалаяра В. И. Ленина беш хинна лоархIам баьб вай. ХIанз халагIдар да практически гIулакхий даькъе. Советийи партийни организацейи духхьал шоай декхар да кооперацe ларда тIа дукхагIа хулаш доагIа къахьегамхой дакъа перестройка гIулакха юкъедахьа гIертилга массе а тайпара хьаллацар.

Новкъостий! Экономически реформа лоархIам болаш дикагIа чакхъяргъяр управлене аппаратера консерватизм иштта чIоагIа яхаш ецаре. Юха ца йоалаш, шоай позицех тувсалу — командовании администрированеи. Реформа практически чакхйоаккхача вайна маярра хоалу инерционни низаша ю духьале, хIаьта цу гIулакхо цкъаза ах, компромиссни, цхьайолча хана харц решенеш тIаийярга вуг.

Из долаш ма дий, новкъостий, паччахьалкхен производственни объединенеш хьакхоллара кеп а оттаяь, хьалха хиннача бюрократически министерски главкай система юха дийнъе бенна хилар. Цу наькъаца шо-шоаш йола предприятеш шоай лоIамагIа вIашагIкхетара идеяна метта, ведомственни юкъмоттигаш юхе а юташ, управлене шеръяь аппарати йола гIожа централизованни организации хьае лаьрхIа хиннад.

Демократизацеи экономически реформаи хьалашта жоп луш йола управлене керда формаш тIа ца эцаш бола болхлой хIанз а кIезига бац центре а моттигашка а.

Из гучадаьлар союзни республикански министерствайи ведомствайи, областнойи краевойи управлене органий управленчески аппарата сокращени еча хана а. Укхаза фу ала деза? Вайна принципиальни дош да из.

Вай лоарзагIа ца доалаш, чакхбаха беза аппарат кIезигъяреи цунга дIадодар лохдареи, цун балха эффективность лакхъяра никъ. Цунца цхьана йоакхо е еза уж де дезараш чакхдахар бахьан долаш хьамукъабаьнна нах кхыча конторашка а ца багIийташ, производстве, гIулакх

КПСС ЦК ГЕНЕРАЛЬНИ СЕКРЕТАРА М. С. ГОРБАЧЕВА 1988 ШЕРА 28 ИЮНЕ КПСС XIX ЕРРИГСОЮЗНИ КОНФЕРЕНЦЕ ЯЬ ДОКЛАД

дара сфера, кооперативашка, торговле, коммунальни боахаме — кадраш эшаш йолча моттигашка — балха дIанийсбара.

Гуш долча тайпара, реформа юхьигаца бувзам болча процессий лоацача анализо а кхыметтел хьагойт из мел атта доаца гIулакх да, цо мел йоккха а цахаддаш а терко дIаех. Халонаш йолаш я. дIахо йодача хана а уж кургъяц ала хIама дац, амма реформо боахама сфераш кхы тIа шерагIа чу а лоац, ше вахаре чакхъяргйолаш хилар хьа а гойт.

Iоаяь опыт чоте а лоацаш, 1989 шу долалуча хана материальни производства сфера еррига предприятеш боахам лелабара кердача хьалашка яхарга лерттIа кийчдала деза вай. Из чIоагIа цIенхашттара дош да, цунца дац лоадам боаца хIамаш, хIана аьлча, реформана юкъегIоргба . миллионаш бола керда а керда а къахьегамхой.

ДIаяхача ханара, цхьаккха дича а вай кхы далийта йиш йоаца гIалат — предприятеш кердача хьалашка болх бара кабинеташка даггIаше а кийчъелга. Къаьстта къахьегамхой, къахьегама коллективий советаш реформа чакхъяккхара юстара лаьттача моттигашка, деррига а келейно, лакхехьара IотIа къестадаьча моттигашка гучадаьлар цIенхашттара къоачамбоацараш, дага а йоаца дукха халонаш хьахилар. ХIаьта из наьха социальни гIулакхашта, реформацарча цар юкъмоттигашта Iаьткъар.

Укх шерарча опыто бакъдир производства средствай оптови торговлега довлилга сихданза даргдоацаш хилар вай кхетаделга. Фу зув вай тахан? Хозрасчетагеи самофинансированегеи баьнначарна тахан оптови торговли эшаш хиларал совгIа, вахаре из хиланза яргйоацаш хилар а вай теркалделга. Материальни производства сферера еррига а предприятеш тIадоагIача шера денз хозрасчетагIа болх бе йолалургхилар бахьан долаш производства средствай оптови торговлега довлара ханашка кердача тайпара хьажа дезаргда вай, из дуккхача шерашка йIаьх а ца еш, укх пятилетке чакхъяккхар духьа. СССР Госплано а Госснабо а цу хьакъехьа хаьдда йола предложенеш лургья, аьнна, хет сона.

ХIаьта хIанз дуккхадар дувзаденна да ценообразовацена реформа ярца. Аз дувцар да оптови а, закупочни а, рознични а маьхашкеи тарифашкеи юха хьожилга. Из проблема къоастаянза хиларо чIоагIа чоалхане дерзаду экономически реформа чакхйоаккхалга. Маьхашта реформа ца йича халкъа боахаме лерттIа экономически хьалаш хьадулургдац вайга, производствага дIадодачуни цунах хьахулачуни, кIал кIийле а йолаш, мах хоадалургбац, товараши деш дола гIулакхаши вIаши хувцачара эквивалентность Iалашъюлургъяц, Iилма - технически прогрессаи ресурсаш кхоярай стимулировани юлургъяц, рынкера хьал лер тIа доаккхалургдац, къахьегамагIа доагIар нийсхонца дIа-юха декъалургдац.

Боахам кхом беш мишта лелалургба, масала, бийдалеи доагореи маьхаш кIезигдаь а долаш? Из вIалла а де йиш йолаш дац. Е цхьаькха дош да. Цхьан группагIа долча товарех боккха пайда эцарца цхьана вокх группагIа долча товарех ший бюджетера итташ миллиардаш сомаш дотацена тела дезача отт паччахьалкхе. Цу юкъе дика ховш да дотационни лохача а шоаш бакъдеш доацача лакхача а маьхаша производство дегIайоалаяра стимулировани ца елга а Iилман - технически прогресс дегIайоагIача Iалаьмате во гIулакх цох хулга а.

Иштта белгалдаккха дезаш да финансови сбалансированноста, кредитно - финансови системе, банкий балха, бюджете, кхычахьа порядок яра дешаш цунца цхьана къоаста ца дой, экономически ситуаци ценообразоване реформо ше тоаергйоацилга.

Цудухьа ценообразоване реформа чакхйоаккхилга айхха дувза деза халкъа боахам финансови унахцIена хилийтара программа чакхъяккхарца.

ХIаьта из ший аргIагIа, бувзам болаш да хIара предприяте финансови хьалаца, хIара коллектива балхаца. Из а йиш яц дицде.

Ценообразоване реформо меттахьа ца доахаш дита йиш яц розничи маьхаш а, хIана аьлча, уж айхха бувзам болаш да маьхий ерригача системаца. Дуккхача кхачан продуктий, эггара хьалха, дулхеи даьттеи розничи маьхаш таханарча ден лоархIам боллаш кIезигагIа да уж хьадарга мадарра дIадодачули закупочни маьхели. Потребителла дотаци ялара кепара из башхало къайлакххахьа езача отт пачччахьалкхе. Из санна дола хьал нийса дац. Уж продукташ арахецара стимулаш йохаю цу гIулакхо, цар, къаьстта маькха, хьурмат ца дара хьалаш хьаду.

Из деррига а вайна ховш да, новкъостий. Цудухьа из дош мел хала дале а, цкъарчоа мел шеконаши кхерамаши долаш из хеталой а, из къоастаданза вай даргдац. ХIанз цIенхаштта проработка еш я розничи маьхий деша. Цу хьакъехьа йола предложенеш массе а оагIорахьара халкъага ювцийта оттаергйолаш я.

Укхаза гIулакх цхьан тайпара мара хила йиш яц — розничи маьхаш хувцилга цхьаккха дича а наьха вахара боарам лохбарца дувзаденна хила йиш яц. Дош иштта оттаду: пачхьалкхено дотаце кепара тахан дIателаш йола средстваш ерригаш а бахача наха дIалургья компенсаце хьисапе. Цудухьа розничи маьхашка кхыча тайпара хьажарах пачхьалкхено мел дукха финансови даькъе пайда эце а, бахача наха а цунах цхьаккха а зехургдац. Дувцаш дар да халкъа боахамера хьал тоадар духьа, экономически рычагашкеи стимулашкеи болх байтара дикагIа дола хьалаш хьакхоллар, производство алсамъяккхари продукце дикал лакхъяри духьа, кхачан продукташца рынок сихагIа Iалашъяр духьа.

Перестройка доазонашкеи радикальни экономически реформа чакхйоаккхилга чоте лоацаши дукха болх баьб арахьара экономически политика дикагIа кхетаяра тIехьа. Укхаза а шоаш хиланза даргдоацилга хьагойтар, къахьегам халкъашта юкъе бекъилга толаш хиларах дикагIа пайда эца таро лургйолча принципиально кердача гIулакхаша. Предприятешкеи объединенешкеи хIанз хьайийллай доазол арахьарча рынке шерра кхачара, арахьара экономически бувзамаш хьадара, цхьана предприятеш хьакхоллара таронаш.

Социалистически мехкаща гIулакххаш леладелга, хьалха санна, керттера лоархI вай. Воай доттагIашца цхьана — шин оагIорахьарчеи дуккхача оагIонашкахьарчеи кIийлен тIа. Экономически вIаши гIо дара Совета гомашка — вай къовсам лоаттабу Iилма-технически прогресса керттера декхараш кхоачашдара, экономически сотрудничества хIанзара формаш дегIайоалаяра тIехьа. Перспектива вайна гу сом паргIатта конвертируемость хургйолча хьале доалилгах, цаI йола рынок хьаелгах.

ДIа а-хьа а пайдане йолча кIийлен тIа вай гIертаргда капиталистически дегIадоагIачеи мехкащцара арахьара экономически бувзамаш шерде. Укхаза иштта дунен халкъашта юкъерча кооперацеи специализацеи бе-бе долча тайпай ларда тIа Iилме, технике, производстве, кIоаргга а деррига чулоаца а гIулакхаш леладе никъ тIайийцаб.

Новкъостий! Экономически реформа хьалхара итогаш еш, духхьал ер пятилетка мишта кхоачашъергья яхача деша уйла яь Iе йиш яц вай. ЧIоаггIа лоархIаме да дIахо додачун стратеги кийчъеча хана перестройка хьалхарча шерий урокех пайда эцар, хьалхарча даькъе — кхойтталагIча пятилетке а долаш.

Центральни Комитетеи правительствеи цаI йола уйла хьахулаш латт: кхойтталагIча пятилетке дIахо йодача хана мохк дегIабоалабареи концепце кIоаргагIа а юха ца доалаш а чакхбала беза вай экономика социальни хьашташта тIаерзаеш бола ЦК прельски Пленума, КПСС XXVII съезда никъ.

Хьалхарча даькъе уж да наха дика кхачан продукташ дIакхачийтар, рынок халкъа товарашца, боагIача боараме йолча ассортименте а дика долча гIулакхашца Iалашъяр, жилищни программаш кхоачашъяр, унахцIено, халкъа дешар, культура тоаяр. Хьалхарча аргIагIа, кхоачашде дезача декхарех цаI — Iалам лорадара, мехка экологически хьал бокъонца тоадара хьинарегIа низаш тIаахийтар. Цу тайпарча наькъаца мара моргаргдац вайна общество дегIа ца ухаш лаьттача хана хьахинна декхар дIатакха, вай экономика, халкъа хьашташка хьежжа, унахцIенача наькъа тIа яккха.

Экономически дегIаухалга социальни наькъагахьа дерзар, къаман доходера потреблене дакъа алсамдаккхар структурнии инвестиционнии политика юкъмоттиг хила еза, экономика темпаши пропорцеши вIаштIехьйоахача керттера гIулакх а хила деза. Тахан шаьра гуш да наха деча гIулакхашкара денз дIадоладенна езача индустрегеи оборонни промышленностагеи кхаччалца бола берригa халкъа боахам чулоацаш дола кIоарга хувцамаш данза даргдоацалга.

КПСС ЦК теш, конференце цу тайпара никъ хьаллоацаргхиларах.

Цунца дувзаденна кхы цхьаькха дош дувца деза. Дувцаш дар экономически дегIаахара критерехи хьокхамехи да. Вай хIанз цкъа дийца Iийнадац, духхьал продукци дегIаахара темпаш хинна ца Iеш, лоархIаме да уж бокъонца хьалйизар, халкъа эшараш лерттIа кхоачашдар.

Фу пайда ба бийдалеи йIовхала-энергетически доакъой продукци алсамъяккхара, нагахьа санна из ресурсаш пайда боацаш, кхом ца беш дIаахийтаро «дIакхоаллаш» хилча? Е — хьанна эшаш да юртбоахама машинаш арахецалга алсамдаккхар, нагахьа санна уж балха эффективность лоха хиларах дIаэцаш ца хилча? Яйгача промышленносте а эшар «вал» а яц е ши-шегIа производства объем а яц, наха эшараш бокъонца кхоачашдеча изделей набор я.

Вай хIанз а цхьаккха дича къаьнача оамалех дIахада, могаш дац. Духхьал миллионаш тоннаш болат, миллионаш тоннаш цемент, миллионаш тоннаш кIора ийша ца Iеш, вайна эш хаьдда а бухсоцаш а йола результаташ. Кхы мел го тувсаргба вай тешам боаццаш къаденнача «производство производства духьа», «план плана духьа» яхача хетараштеи формулаштеи гонахьа?

Госплана, СССР Iилмай Академе цу дешах йола предложени кийчъе еза, цу кIийлен тIа кхойтталлагIча пятилеткера дIадоладенна планировани леларгйолаш а экономически дегIаахара результатий мах а бергболаш.

Иштта я-кх, новкъостий, социально-экономически сфере вай беча балха цхьайола итогаш, иштта я-кх радикальни реформа юххьанцарча этапа вIашдухьаленаши проблемаши, иштта я-кх гаргарча ханна а гаьнарча перспективана а йола цхьайола уйлаш.

3. Общества интеллектуальни, духовни потенциала хьинар айде

Новкъостий! Социализма перестройка елга, из эргайоаккхалга вIаштIехьа дац Iилмагара, дешаргара, ерригача культурагара хьайоагIа общества интеллектуальни, духовни потенциал массе оагIорахьара дегIа ца йоалайича. Цхьабакъда, духхьал из алар кIезига да. Болх бе беза, тIатеIIа а масштабно а, дерригача дунен тIа цу лостамагIа Iалаьмате боккха низ тIабохийталга, цу гIулакха дIахьожаю капиталовложенеш тоъал дукхагIа хулаш йоагIалгIа теркал а деш.

Перестройка дIайолалуча хана оттадаьдар ер декхарприоритеташ чIоагIа хувца, духовни сфера лоархIам лакхбе, из ца лархIар дIадаккха. Укхаза а дуккха хувцаделар. Хьахилар керда общественно-политически хьал — дар дIаалара, кортамукъача творчества, дискуссей, нийсхо йолаш а харцо йоацаш а тохкам бара, критика а самокритика а хьал. Йодаш я бокъонца йола, из йоацаш хилча керда вахар хьакхолла йиш йоаца сакхетама революци.

Партена боккхача лоархIаме хет вай Iилманхоша перестройкана юкъехьу дакъа. ЦК Тезисаш тIа белгалдаькхад, парте экономически а социальни а стратеге кIийле Iилма - технически прогресс сихъяр долга, хьалхарча даькъе, цун хIанзара хьалха латта технологеш - микроэлектроника, робототехника, информатика, биотехнологеи, и. кх. дI. дегIаярца ювзаеннача этапа карагIдаьннараш доалахьа хилар а долаш.

Iилмеи техникеи дегIайоагIача дикалгахьа дола хувцамаш хоалуш да, продукце технически боарамга дола дIадехараш лакхденнад, Iилма-тохкама организацей разработкаш, юкъейоалаяра ханаш лоацъеннай. Доккхий гIулакхаш даьд тохкамийн балхийн планировани, финансировани, материальни Iалашо еча, Iилман карагIдаьнарех сихагIа пайда эцача, Iилман балха стимулировани еча. Цу гIулакхаша дикагIча оагIорахьа влияни яьй, цхьабакъда, цу даькъера хьал бокъонца хувца хIанз а аьттув баьннабац.

Къаьстта чоалхане хиннад из хьал Iилман а, Iилмантехнически а перспектива къоастаеча фундаментальни тохкамашка. Хьалха санна хIанз а хоалу цига кулгалдара командно-административни методаш доалдеш хиннача ханара хьаяьнна юхатеттара дуккха а фактораш, цу хана Iилмана качдохкар из ше дегIаахара логикагара хьадоагIаш доаца тохкамий лостамаш. ХIаьта тохкамий дуккха а керда перспективни доакъош ханнахьа хьаллацацар, е кхыметтел царна никъ бехкар.

Цхьадолча оттаде доагIаш оттадаьча декхараштa материально а организационно а Iалашо йицар по бIарчча хьайийцача, Iилман политика харцахьа йоаккхар. Из ца хилча социально-экономически политика кийчъе а чакхьяккха а йиш йоаца, дIакъоастае а йиш йоаца а компонент хилара тарра, Iилма эшшача боараме юкъедоаладацар юкъарча пачхьалкхен планови системана. Iилманхой нагахьа мара юкъеозацар проектий, решеней, планий экспертиза еча, хIаьта царна хетар, нагахьа санна из ведомствай хьашташца вIашкадоагIаш деце, хьатIаэцацар, хIаьта цхьайолча хана из бахьан долаш Iилманхошта бехк хулаш а моттигаш нийслора.

Цох хьахиннар — укх тIеххьарча итташ шерашка Iилман общественни статус а Iилман балха сий а дикка юхадаьлар. Эггара садуаш дар из да дегIаахар сеца лаьттача шерашка цхьадолча керттерча лостамашка гIолла советски Iилма тIехьадиса хилар, хIаьта цу хана керттера хилар цун «тIехьаадара» хьисапе дола дегIаахар. Корта-ког боацаш хIама да фундаментальни тохкамий сектора Iилман керттера объем кхоачашъеча Iилман академически тохкамаш дара дIахьожадеча дерригача рузкъах дIакхоачар 6,8 процент мара ца хилар.

Гой, из бахьан долаш тахан кIезига да Iилман политикера уж гIалаташи кхоачамбоацараши духхьал тоадар. Дувцар да кIоаргача перестройках, боахама механизме чIоаггIъенна латта дуккха а структураш хоарцаярах, Iилманна чудоагIа гIулакхаш эргадаьха тоадарах. Эшаш да дикагIйола керда даймехка Iилман потенциал хьаелга, из ца дича лоаццача юкъа вIаштIехьахургдац фундаментальни тохкамаш деча керда наькъаш хьаделла а цу кIийлен тIа вай общество кердаяккхара тIаерзаяьча социально-экономически программай ерригa комплекс толаме чакхъяккха а.

Эшаш да Iилма - технически прогрессана доалделга эргадаьккха тоадара, ведомственни новкъарленаш дIаяхара тIадерзадаь хаьдда гIулакхаш. Из дара долча наькъех цаI — доакъошта юкъера Iилма - технически комплексаш, инженерни центраш, целевой декхараш кхоачашдара йола ханна йола коллективаш вIашагIйохкар. ЛоархIаме да Iилман организацеш хозрасчетни гIулакхий системана органически юкъеяхийтар, Iилман тохкамаш—техникеи технологии — инвестици — производство — сбыт — гIулакх дар, — яха чакхъяьнна цикл хьаяр.

Ховш да, фундаментальнии прикладнии Iилмай потенциал хьаIара шераш а итташ шераш а эшалга, цхьабакъда, йолаш я Iилман даькъе сихха дегIаахара фактораш а. Хьалхарча даькъе из да — Iиламерча хьала демократизаци яр, бюрократизм, администрировани, консерватизм, монополизм дIаяккхар. Шерра никъ хьабелла беза ма хулла чIоагIагIа таланташ гучаяхара, творчески инициативана, самоуправленена, нийсхо йолаш яхье бувлара, Iилман идеяши хетараши конкурентни хьисапе хилийтара. Цхьабола Iилманхой Iилма вIаштIехьдаккхара способаш бе-бе хиллийтарах а укхаза пачхьалкхени кооперативнии формаш хьакъале вIашкайоалаярах а дош оттадича бакъахьа хеташ ба.

Къаьстта теркам тIабахийта беза общественно Iилмаш дегIадоаладара. Къаьстта царна доккха зенаш даьннад личноста культах, кулгалдара бюрократически методех, догматизмах, компетентно доацаш гIулакхашта юкъегIертарах. Ховш ма хиллара, КПСС XX съезд хинначул тIехьагIа обществоведчески тохкамаш гуччахьа дийнденналга. Хьахиннад керда Iилман лостамаш, хьахиннай гIулакх кердача тайпара леладе ховргдола керда кадраш. Цхьабакъда, дукха ха ялале обществоведчески уйла декхараш оттадеча юха дийнде доладаьд низ бара наькъаш, уж къестадара догматически методаш.

Перестройка хьалашка чIоаггIа дIадийхар обществоведчески тохкамаш делга. Марксистско - ленински мировоззренческии методологическии кIийлен тIа общественни Iилмаш шоаш ма дарра лакхделга эш вайна. Экономически реформа, политически системана реконструкци яр, демократизаци гуманистически кердадоаккхалга, халкъашта юкъерча гIулакхашта, керда политически уйла елга кхы дуккха дараш санна йолча перестройка проблемашца объективни Iилман тохкамаш де деза. Кхыча дешашца аьлча ший дикагIча кердача хьалага йодача общества эш бIарччача концепцех дегIайоагIалга, диалектика процессаш наьха сакхетаме белгалдоалача бесса бIаргагулга, хетачох йола плюрализм кхетаелга, Iилма бакъъю перспективаш кийчелга.

Парте ший декхар лерхI дIахо а общественни Iилмай творчески поиска стимулировани елга, перестройка теоретически арсенал цунца ювзара гIо делга. Бакъда Iилманца леладеча гIулакхашта радикальни хувцамаш де доагIа. «ДIадеханза» дола Iилма гайна-ганза дале дIадоал, хIаьта цу тайпара Iилмана тIакхер хилча, практика хIама ца гуши гIийлеи хул. Из деррига а вай тIаэца мегаргдолаш дац. Цудухьа, Iилманхошкара хьадехаш санна, царех дукхагIа тешам хила а беза, кердадар лохача, цар творчествана мел эша хьалаш хьакхолла а деза.

Iилма-технически прогресс сихъяра декхарашка хьажа деза социальни дегIаахара дешашка хьежжа.

Iилманхошта хеттача тайпара, къаьстта теркам тIабахийта беза тайп-тайпара Iилмаш «вIашагIхотталуча моттигашкарча» проблемашта анализ яра — естественнии, техническии, общественнии. Царна юкъе айхха бувзамаш хиларо вIаштIехьдоалийт тахан Iилмеи техникеи дегIаухача дерригача лостамашка революционни гIулакхаш делга. Цунга хьежжа дукхагIа эш социальни тохкамаш цу ерригача Iилма-технически прогресса комплексана дикагIча оагIорахьа влияни хилар, из сага ма эшша хилар. ДIаяхача ханара урокаш теркал а еш, шеррача общественносто дакъа а лоацаш цIенхашттаи йоккхийча масштабехи йолча Iилман-техническии инженернии проекташта социальни экспертиза елга цIенхаштта вIаштIехьдаккха деза, цу проекташта тIахьожам боацаш разработкаш ечеи, уж балха юкъейоалаечеи экологическии кхыйолеи издержкаш кIезигагIа е вешта аьлча — вIалла а хургйоацаш.

Укх тIеххьарча кхаь шера партеи, обществеи хилар экономическии социальнии прогресса, духовни кердадовлара керттерча факторех цаI хиларах тарра образоване боккха лоархIам кхетабара процесс. Вай критически мах бир цу даькъерча хьала а. Iомабечеи кхетам лучеи хувцамаш дара программа хьайир.

Укхаза хьахьожаяьй кхы тIа а дукха средстваш. Дешара процесса компьютеризаци елга а дикка дегIадоагIа, хьехархошта алапеш лакхдаьд.

ХIаьта, образованегеи Iилмагеи дIадодар дукха-м да. бакъда уж тIехьадисара мах лоархIам боацаш лакхагIа ба. ЧIоагIа дика образовани, Iилман тохкамаш, юкъара а профессиональни культура ца хилча — из деррига а доацаш хилча перестройка кхоачашъюлургьяц. Деррига хьалаш хьакхолла деза, кхетаме дола къахьегамеи политическии вахар дIадоладе советски наьха керда ноахаленаш лакха идейности морали, ший професси дика йовзаш, шерра культурни кругозор йолаш, мехка кхелий бола бехктокхам шоашта хьатIаэца кийча хургболаш хилийтара.

Вай общество социалистически кердаяккхара доккха дакъа кхоач советски культура деятелашка. Творчески низаш перестройка платформа тIа вIашагIтохалга апрелал тIехьарча хана парте практически декхар а хинна дIаэттар.

Тахан вай белгалдаккха йиш йолаш да культурана кулгалдеча администрировани елгеи, художникашта хьалхадоахалгеи хьехам телалгеи дIадоалаш латтилга. Духовни сфере тIехь-тIехьагIа хьахулаш латт яхьебовлара атмосфера, ший социалистически обществана хьалхара художника граждански бехктокхам кхетабеча ларда тIа хьахинна мукъа творчески лехам.

Художественни культуро чулоац ноахалашта юкъера дийна бувзами преемственности, ше ший халкъаца цхьан цIех волга кхетаде, моллагIа болча практически балха кIийленна йоккхий нравственни идеалаш яхка новкъостал ду сага.

Вай публицистике, художественни а Iилман а издаенешка масштабага диллача вIалла а ца хиннача тайпара, гуччахьара, интеллектуальни хьалдиза къамаьл да социализм кердаяккхара наькъех, историех а вай замах а. Из геттара а дика да. Парте лакха мах бу перестройка кхоачашъеча интеллигенце тIа-тIа юкъе кхухьача даькъа. Вай къобалду Iилман, дешара, культура викалий общественни, политически балха хьинар айдалар. Вай догдоах цар керда творчески хIама хьакхолларгхиларга, уйлай а лоIама а ерригача сферашка дикка дIахьалхашка гIоргхиларга.

Иштта, бIарчча хьайийцача культура сферера процессаш унахцIенон кIийлен тIа дегIаух. Амма вай бакъхургдацар, долаш долчоа духьала хургдар, нагахьа санна уж цхьаккха вIашдухьаленаш йоацаш да, цхьайолча хана социалистически маьхалений доазонел арадоалаш дола кхоачамбоацараш доацаш да аьлча. БIарччача обществе а санна, интеллигенцена юкъе хьагучаювл консерватизм, кердадар дIатIа па эцар, долаш да хулаш йолча событей тIагIолла мах беш хилар, кхыметтел вай дегIаахара чоалхане проблемаш къоастаяра бехктокхам боацаш хилар а.

Хала хете а, цхьайолча хана гуш хул цхьабола новкъостий кхыметтел укх вай мехка лоархIаме йолча хана а шоашта юкъера къовсамаш, группашта дезараш шоай амбицеш йита юхабовла ца могаш. КIезига бац кердадар лохаш хилар раьза боацаш тIаэцараш, хIаьта хьахулаш латта дуккха кердадараш цар кхетаду социалистически принципех лорзагIадовлар санна. Из кхетадеш да: сов дукхача хана денз цхьатарра дар, монотонни цхьан тайпара а бос боацаш а дар прогресса эталонаш я. яхаш хьахьокхаш хиннад. Йолаш яц вай хIаьта дискуссеш яра, кхыча тайпара уйлаш яра, паргIатта къувсаш хилара оамалаш а. Эттача хьала драматизаци е лацар сона. Из де кхы белггала бахьанаш а дац. Цхьабакъда, цу тайпара явленеш теркал ца еш, царна уллув гIолла тIехвувлар а нийса дац.

Нагахьа санна перестройка ханарча Iилман, образоване, культура даькъерча политика керттерча лостамех аьлча, из гуш да юха а ленински принципашка довлар, сагагахьа, халкъ духовни дIаьхегIа хиларгахьа дастар санна. Партена гу ший декхар из гуманни де лерхIар бахьан долаш низаш совдахарца.

4. Дунен халкъашта юкъерча гIулакхашта демократизаци яр

Новкъостий! СССР-ра перестройка дунен лоархIамера фактор а хинна дIаэттай. Воай цIагIа кардинальни хувцамаш даро дIадийхар дунен халкъашта юкъерча гIулакхашка а кердача тайпара хьажар.

ТIом дIабаьнначул тIехьагIарча советски арахьарча политика мах беш, вайна дицлац воашта а вай союзникашта а гонахьа бокъонца лаьрхIача чрезвычайни хьал оттадаьлга. США керте латтача военни блоко социализмаца леладу гIулакхаш гуччахьа агрессивни хиннад. Массазара хIама а хинна тIалаьттаб вайна тIема кхерам. ДIабаланза ба из хIанз а. Советски Союз ший союзникашца цхьана из теркал ца деш Iе могаш хиннаяц. иштта социалистически мехкашта духьалара де лаьрхIар чакхдаккха лерхIаш лелабу психологически тIом санна мара.

Из ишта дале а, дIаяхача ханарча урокех пайда а эцаш, мукIарал динза далац командно-административни методаш арахьарча политика даькъах хьокхаяланза ца йиса хилара. Нийслора кхыметтел лоархIаме решенеш а коллективно, массе а оагIорахьара ца ювцаш а анализ ца еш а, хIаьта цхьайолча хана лерттIа доттагIашца дага ца бовлаш а кIеззигача наха, тIаэцаш. Дунен халкъашта юкъерча событештеи кхыча пачхьалкхений политиканеи адекватни йоаца реакци ярга кхоачадора гIулакх, цкъаза харцахьара решенеш тIаэцарга а. Хала хете а, цкъаза лерттIа хьажацар цу е вокх вариантагIа леладеча гIулакхех халкъа фу хургда а цунга фу кхоачаргда а.

Вайга а дерригача социалистически дуненга а даьча ядерни кхайкарала жоп луш США-ца стратегически паритет янза яргйоацаш дар гIулакх. ХIаьта из да а дир. Цхьабакъда, империализмана духьала оттара военни аспекте Iалаьмате йоккхий средстваши теркамн тIа а берзабаь, пачхьалкхен кхерамзле Iалашъяра кхохкам кIаьдбара а халкъашта юкъера гIулакхаш вIаши кхеташ леладара а вай массаза пайда эцацар дунен тIа овлангара хулаш латтача хувцамашца ювзаенна хьаелалуча политически таронех. Из бахьан долаш герзаш Iоадара воаш юкъеозийтар, хIаьта из ца Iаткъаш диса йиш яцар мохк социально-экономически дегIабоалабара а цун дунен халкъашта юкъерча хьала а.

Цунца цхьана герзаш Iоаделга критически белгалонна гарга кхоачаш дар. Цу фоне машаран герзаш дIадахаран пайдане долаш вай традиционно леладаь политическии общественнии гIулакхаш шоаш тешавеш хилара боарам боабеш дIадоладелар. ХIаьта нагахьа санна ирагIа оале — цу дегIаахара логика йохаяь ецаре, бокъонца тIема конфронтаце доазонга кхача тарлора.

Гой, цудухьа эшаш хилар духхьал эргаяьккха ца Iеш, арахьара политика хаьдда кердайоакхилга.

Цу гIулакха кердача тайпара политически уйла елга эшаш дар. Цун лардаш ехкай ЦК апрельски Пленумо, парте XXVII съездо. Цар философски наькъа тIа даьхар перестройка хьалашкара дунен халкъашта юкъера вай гIулакхаш. Кердача тайпара уйлаш яр — дIакъовланза а чакхъяьнна а доктрина. Из диалектично да. цо таро хулийт кердача вахарга хьежжа политика хадданза эргайоаккхаш тоае а дегIайоалае а. ХIаьта, кхетадеш да, — вай социалистически гIулакхашка, ленински принципашка хьежжа а.

Чурча гIулакхашка санна, советски кулгалхоша Ленина наькъагIа, цун опытага хьежжа леладаьд гIулакхаш — массанахьа, моллагIча хьалашка реализма позицеш тIара. Духхьал цу тайпара арахьара политика я перестройкана эффективно гIулакх де могаргдар. Алхха цу тайпара мара из шийна йоагIаш йолчун оагIорахьара реалистически гIулакхаш леладеш хила йиш яц из. Духхьал цу тайпара хилча мара хургъяц из хьатIадоагIача кхерамех дуне кIалхардаккхара гIо де могаш.

ХIанзарча дунен анализ еш вай дикагIа кхетадаьд, дунен халкъашта юкъера гIулакхаш, шоай классови характер тIара а ца доалаш, тIехь-тIехьагIа дукхагIа дIагойт духхьал халкъашта юкъера гIулакхаш шоаш хилар. Вай дийцад халкъий, къамий, хьахулаш латтача кердача къамий образованей дунен гIулакхашкара лоархIам лакхлуш латташ хилар. ХIаьта цо хьагойт, дунен халкъашта юкъерча гIулакхашка дуккхача тайпара дола хьашташ теркал данза даргдоацилга. Уж теркалъелга кердача тайпара политически уйла яра лоархIаме элемент я.

Ядерни кхерам дегIабоагIаш хиларца, кхыйола глобальни проблемаш ирьяларца мел чIоагIа вIашдухьленаш йолаш, тIехь-тIехьагIа дукхагIа бIарччагIеи вIаши тийшаи хулаш доагIача дунен тIарча ерригача процессашта интернационализаци елга чIоагIдарца белгала йолча хIанзарча ханарча позицеш тIара вай гIийртад пролетарски-классови а адамий юкъарча а хьашташта вIаши юкъерча бувзама марксизме юххьанца дIачIоагIъенна йола идея кхы а кIоаргагIа кхетае. Цо кхоачадир вай укх бIаьшерене адамий юкъарча маьхалений приоритетах йолча выводага. Укхаза я кердача политически уйлай дог доалла моттиг.

Цо таро хилийтар вай бIаьш шерашка халкъаша кийчъяьча а вIашагIтехача а, адамлен сийлахьча хьакъал долча наха тоаьча нравственни маьхалений хIанзарча дунен халкъашта юкъерча гIулакхашта болча вахара лоархIама кхы а масштабнегIа мах бе.

Дунен тIа хулача фундаментальни хувцамашта анализ еча хана дIаювл вай таронаш юхаетташ хинна а вай бокъонца де лерхIараш харцахьдоахаш барашта белгалча боараме бахьанаш телаш хинна а дукха стереотипаш.

Боккха лоархIам болаш хилар кхыча мехкий викалашца шерра контакташ лелае вай доладалар — пачхьалкхенаштеи правительстваштеи керте латтарашкара денз моллагIбараш санна болча гражданашка кхаччалца барашца, Iилме, культуре цIи хезача авторитеташца, гIорбаьнна болча йоазонхошца, политически партей, общественни организацейи боламийи кулгалхошца а делегацешца а, профсоюзнии социал-демократическии лидерашца, дина деятелашца, парламентарешца.

Иштта дуккхача тайпара юкъарчал доаццаш вIашагIдеттадаларо арахьарча дуненна цхьа ший тайпара «хьаелл» Советски Союз. ХIаьта вай воай оагIорахьара таро хилар гонахьара дуне дикагIа бIаргаго а кхетаде а, цун проблемаш ювцача, уж къоастаяра дола наькъаш лохача юкъе дакъалаца, кхыча культурехи духовни традицеехи хьайоагIаш йола пайдане идеяш хьаэца, хIаьта из хьахьекха да, масала, 1986 шерарча Делийски деклараце тIа. Цу «юхалоаттабеча бувзама» гIонца аттагIа хилар паргIато, демократи яхар санна йолча маьхалений лоархIамах дола дош а вIаши кхетадара никъ лаха.

Цу дерриганеша советски арахьарча политикана динамизм а елар, дукха йоккхий инициативаш дIайолае таро а елар.

Уж я — 2000 шу хьатIакхачалехьа ядерни герз эталегIа цIендаь дIадаккхара программа, деррига чулоацаш йолча кхерамзлен система, безам бар хьаллацара йола паргIато, хьаштий баланс, «юкъара-европейски цIа», азиатско-тихоокеански регионерча гIулакхашкара перестройка, оборонана кхоачам хилари тIа ца латара доктринан, герзий боарам лохбар къамийн регинальнии кхерамзле чIоагIъярга бода никъ санна, наьха территореш тIара бIун базаши юхаяхар, тешам хилийтара ду гIулакхаш, дунен халкъашта юкъера экономически кхерамзле, Iилман авторитет юкъарчал доаццаш дунен политикана юкъеяхьара идея.

Пачхьалкхенашта юкъерча линегIарча вай контактай ларде оттайир диалог, хIаьта герзаш дIадахара сфере — кIоаргга вIаши тIахьожам лоаттабе кийча хилар. Цо таро хилийтар массаза хиннача мировоззренчески спектра доазонел гаьнна арайоалаш тешама диапазон шеръе. КIезига а йоацаш потенциал корайир вайна кхыметтел идеологически вайна геттара гаьна латташ долча влиятельни гIозарашца а цхьана дахараи цхьана гIулакхаш леладараи дIа-юха дувцар кхетадеш а кийча а хилара.

Вай цхьана дагадувлараи наькъаш лехараи цIенача дег тIара а гуччахьа а тIахьехар дунен тIа чIоаггIа хьаллаьцар. ХIаьта гласноста, перестройка «материальни» тешам лу вай арахьарча политика идеяштеи инициативаштеи.

Цу тайпарча наькъо таро хилийтар дунен политике, эггара хьалха герзаш дIадахара даькъе деш, переговорни процессана реальни болам бенна йола а лакхерча боараме Вашингтонеи Москвеи вIашагIкхетара хьалхагIе толам бенна йола а Женевеи Рейкьявики санна дола доккхий хIамаш де. Из бахьан долаш хувцалу дунен халкъашта юкъера деррига хьал.

Кердача уйлай контексте дийцад социализма дунен тIара хьал. ДоттагIашца цхьана новкъосташха гIийртад вай юкъерча гIулакхий интернационалистически чулоацам дIаяхача хано тIадийхкача тIсанех мукъабаккха. Партейи пачхьалкхенийи кулгалхой шоаш вIашагIбеттабалар дийнденнад, гIулакхаца а оперативно а чакхдувл. Эргайоалаш тоалуш йоагIа социалистически содружества арахьарча политикана координаци елга.

МоллагIъяр санна, хувцамий ха яц дунен социализмана хIанз тIаэттар. Социалистически мехкаш кердача доазонашка довларо, къамийи дунен халкъашта юкъерчеи доазонашкара цар потенциалаш хьагучаяхаро дуне дегIадоаладечара социализма сий а лоархIам а лакхбу.

Кердача уйлане керттера моттиг лоац харжа кортамукъа хилара концепце. Вай тешаш да цивилизаци ца йохаеш йисар ше керттера, вIашагIтеха дерригдунен проблема йолча хана дунен халкъашта юкъерча гIулакхашта из принцип универсальни хиларах.

Из концепци хьахиннай шоаш санна кхы доаца а дегIауха а дукха тайпа хIамаш долаш дуне хиларца. БIаьшерашка дунен историена юкъе ца болхаш хинна миллиардаш бола нах хьинаре цунна юкъебахара дола тешаш а хинна дIаэттад вай. Уж миллиардаш геттара кердача хьалашка шоай лоIаме исторически творчества сцене баьннаб. Къаман сакхетам массанахьа дегIабенача хьале цар кхы а шоай дош аргда духхьала шоашта бола никъ харжара.

Цу хьале арахьара качъехка — тIема ярех ца аьлча а, моллагIча средствашца — социальни строй, вахара куц, политика — уж дIадахача шерашка хинна кхераме хIамаш да. Суверенитет, ший лоIаме хилар, цхьатарра бокъо хилар, чурча гIулакхашта юкъе ца лелхар дунен халкъашта юкъерча гIулакхий массанахьа къоабалъяь нормаш а хинна дIаотташ латт. из ше XX-ча бIаьшере карагIдаьнна доккха хIама да. Харжа мукъа хилара духьалвалар — из да исторе ший объективни наькъа ше духьалъоттавар. Гой цудухьа низа политика цун ерригача формашкеи из гучаювларашкеи исторически шийха яьккха яьннай.

Лоацца аьлча, вай кIоаргга тешаш да кердача уйланои цун кIийлен тIа хьаяьча политикои вай ханарча дунен хьахинна хьашташи императиваши нийса хьахокхаш хиларах. Цар хьадийнъяьй дикага догдоахилге, хьабийллаб адамий сакхетама чухь дика хувцамаш хиларга бода никъ.

Советски наха дагадоалла а кхаь шера баьча балха итогаш миштай ха гIерта а керттера дош да тIема кхерам юхатIехьашка баккха карагIдаьннадий? яха хаттар — вай ала йиш я: баьннаб, дувцилге йоаццаш.

(ДIахододар 4-ча оагIо тIа).